

הרב רפאל קצנלנבונן

מסביב לבעית הרבית

ההתפתחות הכללית המדעית במערכות החיים, הביאה שינויים יסודיים ומכריעים בסדרי הכלכלה, המסחר והתעשייה. כל יצירה חדשה בשטח הטכניקה גוררת פשיטת צורה ולבישת צורה בחיים היום יומיים. הקלה רבה הביאה להתפתחות המדעית והמודרנית, בכל שטחי החיים הכלכליים, המסחריים והתעשייתיים. בתלמוד אנו מוצאים הבעת שבת ותהלה להתפתחות הבריאה היצירה:

„כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול, חרש וזרע וקצר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני, וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש, גוזז ולבן ונפץ וצבע וארג ואח"כ מצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני" (ברכות נח).

אמנם: כשם שההתפתחות המדעית והמודרנית עזרה וסיעה להטבת החיים החמריים, כן החובה לנצלה לטובת החיים הרוחניים ולהתאימה לחיי התורה והמצוה.

נושא מאמרנו זה, הוא דין הרבית, מהאיסורים החמורים שבתורתנו הכתובה והמסורה. רבנו הגדול הרמב"ם בספרו ה"יד החזקה" מביא להלכה:

„כל הכותב שטר רבית הרי זה ככותב ומעיד עליו עדים שכפר בה' אלקי ישראל, וכן כל הלואה ומלוה ברבית בינם לבין עצמם הרי הן ככופרים בה' אלקי ישראל וכפרו ביציאת מצרים שנאמר את כספך לא תתן לו בנשך וגו' אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" (פ"ד מהלכות מלוה ולוה, הלכה ז'). גם מרן הג"י בשלחנו הטהור, שו"ע יו"ד סימן ק"ס, סעיף ב', מביא זה מקור הלכה זו, תו"כ פ' בהר, מס' בבא מציעא דף ע"א.

בעית הרבית לפי ההלכה, איננה שאלה של רבית גבוהה או נמוכה, כי לפי דין התורה אין שום הבדל בגובה האחוזים של הרבית, כל פרוטה נוספת על קרן ההלוואה נקראת רבית קצוצה, זאת אומרת, רבית שאסורה מדין התורה. (המונח השגרתי: „רבית קצוצה" לרבית גבוהה, הוא לא לפי ההלכה, אם שבטוי זה נמצא, שכבר בשנת תמ"ד השתמשו בבטוי זה לרבית גבוהה: „ומי שיקח יותר

מחצי גדול מן השני זה רבית קצוצה היא" (פנקס ארבע ארצות, לישראל היילפרין, עמ' 468, סע' תח"ץ).

דין רבית, לכאורה הוא כחוק וגזרת המלך, מלכו של עולם, כלומר, דין ששכלו של אדם אינו משיגו ואינו מבינו, שהלא הלוא מרויח בכסף שקבל מהמלוה, ואם כן, למה לא יקבל המלוה חלק מהרווחים? כסף ההלוואה, הרי הוא גורם חשוב ברוחים של הלואה, וכשהמלוה יקבל חלק ברוחים, הלא יהא זה ממה שכספו והונו הרויח, ולמה יגרע חלקו? וזו היא באמת טענתם של העברנים — המלוים ברבית, כך מבאר הט"ז דברי הבריייתא: „תניא ר"ש אומר מלוי רבית יותר ממה שמרויחים מפסידים, ולא עוד אלא שמשמים משה רבנו חכם ותורתו אמת (לישוא מעליא נקט, רש"י), ואומרין אילו היה יודע משה רבנו שיהיה ריוח בדבר לא היה כותבו" (בבא מציעא, ע"ה ע"ב). ועל זה כותב הט"ז: „ולכאורה תמוה, וכי לא ידע שיש ריוח טוב למלוה ברבית, וגראה פירוש, שאומרים שיש ריוח טוב ללוה במעות שלוקח ומרויח בו הרבה, ועל כן אין עליו איסור אם נותן רבית, כך הם אומרים המלוים ברבית" (ש"ע י"ד סימן ק"ס, ס"ק א, בט"ז).

ומה באמת הטעם שתורתנו הקדושה אסרה הלואה ברבית, ובעל כרחך תאמר, שזה חוק וגזרה, ככל המצות השמעיות.

אולם כשנתבונן יבואר לנו, שדין רבית שייך לחלק המצות השכליות, שגם שכלו של בן תמותה יכול להשיגו ולהבינו.

עצם איסור הרבית הוא: שכסף ההלוואה שהלואה קבל מהמלוה, אינו כבר של המלוה, מכיון שהלואה, מהרגע שקבל ההלוואה, אחראי לכסף ההלוואה שקבל מהמלוה, וכל אונס או סבה, ואפילו אונסים וסבות הבלתי נראים מראש, שיקרה לכסף ההלוואה האלה, אינם פוטרים את הלואה מלשלם, המלוה הוא תמיד בטוח בחובו, כלומר, כל זמן שהלואה לא ישלם לו את כסף ההלוואה שהלואה קבל ממנו, הוא ישאר בעל חוב למלוה, אין ללוה כל עצה ותחבולה להשתמט מחיוב תשלום ההלוואה, ואפילו אם אין ללוה, כעת, כסף ורכוש לשלם חובו, אין החוב נחשב כמסולק, כי הלואה חייב אישית לשלם, החוב הוא אישית, כלומר, הוא, הלואה, גופו משועבד לשלם החוב, רכוש הלואה המשועבד למלוה הוא רק מדין ערבות. וידוע ההסבר של רבנו תם: „לפי ששני שעבדים יש לו למלוה על הלואה: שעבוד גופו של הלואה, שהוא מחויב לפרוע, והוא עיקר השעבוד, ושעבוד על נכסים, אם הוא לא יפרע, כדאמרינן (בבא בתרא, קעד) נכסיה דבר אינש אינו ערבין ליה" (הר"ן בכתובות, פרק הכותב, בד"ה המוכר שטר חוב, בשם ר"ת). ולפי זה, הרי המלוה בטוח בחובו, ואם אין ללוה היום לשלמו, מחר כשתשיג ידו יגבה ממנו, החוב נשאר תמיד חוב. וא"כ הרי כסף ההלוואה

הוא כבר של הלוח, מאחר שהמלוח אינו אחראי לו בשום פנים ואופן. מיסודי כללי המסחר והעסקות הוא: שגודל הרווחים נמדד ביחס לחששות ההפסדים, ז.א. במדה שיגדל החשש להפסדים, גדלים הרווחים, ולהפך, במעוט החשש להפסדים ולהזיקות, יוקטנו הרווחים, ומאחר, שבהלואה, הרי אין למלוח שום סיכונים, שיפסיד כספו, כי הלוח יצטרך לשלמו בכל מקרה שיקרה, וכל האחריות חלה רק על הלוח, יוצא מזה, שכל הרווחים מהכסף, הוא מכספו של הלוח, מאחרי שהוא ורק הוא אחראי על כסף ההלואה, על כל מה שיקרה, כלפי המלוח, ומכיון שהמלוח בטוח מכל הפסד והזיק, ואין לו שום סיכון וחשש בכספו שהלוח השקיע בעסק ובמסחר, ממילא אין לו זכות ליהנות מהרווחים שבאו לעסק, מגורם זה — של כסף ההלואה, כי הכסף הוא כבר של הלוח ולא של המלוח, וזה דומה כאילו קנה איוו חפץ, ודמי החפץ נזקף לקונה כחוב, והקונה הרויח מהחפץ שקנה, האם יש למוכר זכות לתבוע ולדרוש חלק מהרווחים שהקונה הרויח מהחפץ שקנה מהמוכר, בזה שהלוח קבל עליו אחריות מלאה על כסף ההלואה, הרי זה כאילו הוא קנה את הכסף, כלומר, הכסף הוא כבר שלו — של הלוח, וכשם שכל ההפסדים הוא על חשבון הלוח, כן גם כל הרווחים שייכים לו.

זהו הוא היסוד של ה"היתר-עיסקא" שתקנו קדמונו, שגם המלוח, נותן הכסף — במקרים מסוימים — יש לו חלק באחריות לכסף ההלואה, כלומר, שגם הוא יסבול, ז.א. שהלוח ישוחרר מתשלום החוב, ההלואה, וע"י הסכם זה, ששניהם — גם המלוח וגם הלוח — הסכימו, הרי המלוח אינו, "מלוח" הלוח אינו "לוח", והכסף אינו הלוחה, אלא בעל הכסף מכונה בשם, "נותן", והלוח נקרא בשם, "מקבל", וכל הענין מכונה בשם עסק, אשר שניהם שותפים — במובן ידוע — בעסק זה, וממילא יכול ה"נותן" לקבל חלק מהרווחים, כפי ההסכם שביניהם. ונבאר עוד יסוד בדין רבית:

כל איסור רבית אינו אלא בין לוח למלוח: "לא אפרה תורה אלא רבית הבאה מלוח למלוח" (בבא מציעא סט, ב), (רמב"ם פ"ד מהלכות מלוח ולוח, הלכה י"ד). פירוש הדבר, בין ה"איש" הנותן ההלואה ובין ה"איש" המקבל ההלואה, הוא, הלוח, אחראי באופן אישי, חובת גברא, לשלם ההלואה, וכאמור: שנכסי הלוח המשועבדים למלוח, זה רק מטעם ומכח, "ערבות", כלומר, שהנכסים ערבים בעד הלוח, אבל עיקר חובת תשלום ההלואה היא: חובה אישית, המוטלת על הלוח.

היוצא מזה: שבמקרה, שהמלוח או הלוח, או שניהם, אינם אישים, כיבואר, ואין על מי לחול, "חובת גברא" ו"זכות גברא", יש מקום אולי לומר: שאין איסור רבית, ונבאר דברינו:

הבנקים ורוב בתי־מסחר הגדולים — בתקופתנו האחרונה — בנויים ומושתתים על יסוד: חברה או אגודה של מניות ו„בערבון מוגבל“, פירוש הדבר, בעלי המניות, שכספם מושקע בבנק או בעסק, הם הבעלים של הבנק ובית העסק, אולם, הם אינם נחשבים כשותפים ממש בבנק ובעסק, כלומר, שהם באופן אישי אחראים על כל מה שיקרה בבנק ובעסק, האחריות היא מוגבלת, הון המניות או גבול ידוע למעלה ממנו — כפי ההסכם — של בעלי המניות, הוא הוא האחראי לעסקי הבנק והחברות.

בעלי המניות אינם יכולים להיות „נתבעים“ על החובות של „חברה“ או „אגודה“, „בערבון מוגבל“, ה„חברה“ או ה„אגודה“ היא היא ה„נתבעת“, הבעלים האמתיים והחוקיים של חברות ואגודות „בערבון מוגבל“ הם רק המניות עצמן, בעלי המניות הם רק אפטרופסים על המניות, ואין הם אחראים אלא לניהול העסקים באמונה בלא מעילה ופשיעה.

החוק המודרני והבינלאומי, הגדיר חברה ואגודה כזו בשם „אישיות משפטית“, הגדרה זו היא זכות גדולה לחברות ואגודות, שלגוף דומם, הכת והזכות כאיש חי, למכור ולקנות, נכסי דניידי ודלא גידי, ללות ולהלות, לתבוע ולהתבע, בהתאם לתקנת החברה או האגודה. ומצד שני, אולם, משחררת זכות זו, את בעלי המניות מכל אחריות, אישית ורכושית. ובמקרה, שחובות החברה או האגודה „בערבון מוגבל“ מרובים על זכויותיה, (כמובן, לא מסבת מעילה או פשיעה) והמצב הגיע לפירוק החברה או האגודה הזו, ונשארו הרבה נושים, אין לתובעים ממי לתבוע ולדרוש את חובם המגיע להם, ואין שום איש שמוטלת עליו החובה — ואף באופן מוסרי — לשלם החובות, שהרי החיוב חל רק על המניות הדוממות, או עד גבול מסוים למעלה מהן — כפי התקנות של החברה או האגודה, אבל לא על בעל המניות גופן, החברה או האגודה „בערבון מוגבל“ היא היא החייבת היא ורק היא, הנתבעת והנדרשת.

החוק הבינלאומי הזה, הנותן לחברות ולאגודות זכות „אישיות משפטית“ אין בכחו לעשות את החברה כאיש חי ממש שיחולו עליו דיני וחוקי התורה, מצות עשה ומצות לא תעשה.

היוצא לנו מזה: מכיון שבבנקים אין „איש“ הלוה, כלומר, בעלי המניות אינם הלוים, באופן אישי, ואין „איש“ המלוה, היינו, שאין בעלי המניות מלרים את כסף הבנקים ללוים, אפשר אולי לומר, שאין כאן שאלה של רבית, מכיון שאין זו רבית הבאה מלוה למלוה.

זאת ועוד: כפי שבארנו מקודם, הרי כל האיסור רבית נובע מזה, שכל אחריות נופלת אך ורק על הלוה, והמלוה תמיד בטוח הוא בכספו, שחובה אישית יש על הלוה לשלם לו החוב, ואין למלוה שום סיכון, ואם אין ללוה היום, יהא זה

למחר, החוב נשאר תמיד חוב, כל זמן שהלוה לא שילם. אולם, בנקים, חברות ואגודות, „בערבון מוגבל“ כשהם מקבלים כסף בהלוואה, הרי נותן הכסף, היינו, המלוה, או המפקיד בבנקים, הרי נכנס הוא לחשש של הפסדים, שבמקרה, שלא תהא לבנקים, לחברות ולאגודות, „בערבון מוגבל“ רכוש ונכסים ממה לשלם חובותיהם, הרי כסף המלוים והמפקידים אבוד להם, מכיון שהבנק, החברה או האגודה, „בערבון מוגבל“ מתחסלת, וה„מלוה“ ה„מפקיד“ נשאר בלי „לוה“, ואין לו ממי לתבוע ולדרוש את כספו, שהלוה האמתי, שחל עליו חובת הפרעון, הוא: הבנק, החברה או האגודה „בערבון מוגבל“, או יותר ברור: הון המניות הוא הוא הלוה, ועליו חל חובת התשלום, וכשאינו לבנק, לחברה ולאגודה הון ממה לשלם חובותיהם, הרי הבנק, החברה והאגודה מתפרקת ומתחסלת ואין לה ואין נתבע.

וכתוצאה מזו, המלוה כסף לבנק, או לחברות ולאגודות „בערבון מוגבל“, הרי הוא שותף להפסדים, שבמקרה שהבנק, החברה או האגודה יפסיד הונן, אף הוא יפסיד, כי אין מי שהוא שיהא אחראי לשלם החובות, השעבוד לתשלום החובות בבנקים, חל אך ורק על הון המניות, ושעבוד אישי אין כאן. ויש עוד להוסיף ולומר: שכל הדין של חובת גברא לתשלום ההלוואה, אינו אלא אם המלוה הוא „איש“, ואזי הוא משועבד למלוה כאמור: „עבד ליה לאיש מלוה“, אבל, כשהמלוה אינו „איש“, אלא בנק, חברה או אגודה, לא חל על הלוה שעבוד גופו.

נמצנו למדין מכל האמור: שאם הבנק, חברה או אגודה ליה כסף, אין מן התורה איסור רבית משני נמוקים, (א) מפני שאין זו רבית הבאה מלוה למלוה, שהבנק, החברה והאגודה אינם אישיים שחל עליהם איסור רבית, (ב) שגם המלוה הוא שותף בהפסדים, במקרה, שהבנק יפסיד את הונן, ולא יהיה ממי לתבוע, כי לא נשאר אן, לוה. וכשהבנק, החברה או האגודה הם המלוים, והלוה הוא כן „איש“, ג"כ יש לומר שני נמוקים, (א) שהמלוה, היינו, הבנק, החברה והאגודה אינם „אישיים“, ואין כאן „איש“ המלוה, (ב) שאולי, אין כאן חובה אישית על הלוה לשלם, מכיון שאין „איש“ המלוה.

וכדי שלא לבנות חידוש זה רק על יסוד ההגיון והשכל שעלול לטעות, יש לנו להביא סמוכין לכך ממקורות קדושים וטהורים.

המונח המשפטי „אישיות משפטית“ שנוצר ע"י משפטנים בינלאומים, ואשר נתקבל בכל המדינות המפותחות, הוא אחד מהיסודות המוצקים בשטח המסחר והתעשייה, מפני שמבלי חוק זה, לא היו הבנקים יכולים להתקיים ולנהל עסקיהם, כשלא יהיו בעלי הבנק שותפים ממש בכל העסקות העניינים, כלומר, שכל שותף הוא אחראי אישית על כל הנעשה בבנקים, ואם הבנק הפסיד כספו —

מאיזו סבה שהיא — הרי הרכוש הפרטי של השותפים משועבד לחובות הבנק, וכמובן שזה הכביד מאד על התפתחות הבנקים, כמו כן זה תקשה מאד גם על מוסדות צבור, למכור ולקנות, ללות ולהלות, כי מי הוא הקונה ומי הוא המוכר? וכל הרכוש של מוסדות צבור היו צריכים להרשם רק על שמות פרטיים, שזה גרם והביא לשחיתות וגם למעילות. אמנם כן, איני יודע אם המונח הזה: „אישיות משפטית“, נמצא במקורות ההלכה שלנו, אולם, השלילה, כלומר, שדבר השייך להרבה אנשים ואינם שותפין ממש בדבר, אין לצבור ההוא זכות משפטית לדון ולהתדיין אתם, זה כן נמצא, ובסגנון התלמוד הוא נקרא: „ממון שאין לו תובעים“. ובגוגא זו אנו מוצאים לגבי דין רבית, כלומר, שאין בממון זה דין רבית מן התורה. מרן הב"י (בטור יו"ד סי' ק' בד"ה וכן הדין במעות של הקדש) מביא: „כתב הרשב"א בתשובה סימן תרס"ט, שאלה, על מה סמכו עכשיו להלות מעות ת"ת (תלמוד תורה) ברבית לישראל. תשובה, אפשר היה לדון ולהתיר כיון דאין רבית בא מלואה למלה, שאין לממון זה בעלים ידועים, אלא שאין ראוי לעשות כן, פן יפרצו גדר כזה במקום אחר... ובתשובה אחרת כתב, ומעות של הקדש עניים, מסתברא שמותר להלותן קרוב לשכר ורחוק להפסד כמעות של יתומים, וקרוב אני לומר, שאין רבית אף להקדש עניים, לפי שמעות הללו אין להם בעלים ידועים, וגובר לא בשל עצמו הוא מלואה, ונמצא שאין רבית זו בא מלואה למלואה. גם המשנה למלך (בפ"ד מהלכות מלואה ולוה, הלכה י"ד, בד"ה כתב הרשב"א) מביא דברי הרשב"א ומאריך שם, ומביא שם דברי מהרימ"ט המפלפל בדברי הרשב"א הנז', ובהמשך דבריו מביא המ"ל בשם הר"י מטרנאני: „דמי שלוח מעות של עניים אינו חייב לשלם כי אם בדיני שמים משום דהוי ממון שאין לו תובעין“. למדין אנו מדברי המהרי"ט: שבממון שאין לו תובעין, אין הב"ד מוציאין מהלואה לשלם הלואתו, פירוש הדבר: שבמקרה כזה, אין כאן מלואה ולפ"ז כשלוים מבנקים, מכיון שלהלואה זו אין בעלים ידועים, ואין שום בעל מניה יכול לתבוע ממנו, ממילא, אין יכולים להוציא מהלואה דמי הלואתו, כלומר, יש כאן רק „לוה" ולא „מלואה“. אמנם כן: המ"ל חולק על המהרי"ט ואומר: „שאף שאין לממון זה בעלים ידועים, מ"מ המלואה (המ"ם פתוחה) הוא ידוע והמלואה תובע ממנו מה שהלואה, ודוקא היכא דאתו לידו בתורת שמירה, פטר רחמנא משום דהוי ממון שאין לו תובעין, אע"פ שהמפקיד הוא מיוחד, אבל היכא שבאו לידו בתורת הלואה, כיון שהמלואה מיוחד, איהו קא תבע מיניה“. ולדברי המ"ל, מי שממונה על הכסף, היינו, הגובר, הוא המלואה, ולו הכח לתבוע מהלואה לשלם ההלואה, הסבר הדבר: הגובר אומר ללוה, מה איכפת לך של מי זה כסף ההלואה שקבלת ממני, לקחת ממני ההלואה, תשלם לי, ולפ"ז, גובר הבנק

הוא המלוה, והוא יכול לתבוע מהלוה את תשלום ההלוואה, אולם יש לדחות ולומר, מכיון שכהיום נהוג שכל מי שמקבל הלוואה מבנק, חותם על שטר, אשר בו כתוב במפורש שהוא חייב לשלם לבנק את דמי ההלוואה, הרי הלוה יכול לטעון, שממון זה אין לו תובעין, כי מי זה ה"איש" התובע ממני את הכסף, שממנו לויתי. אם לא שנאמר, שלבנק יש חוק של "אישיות משפטית". והבנק הוא המלוה, ואין כאן "איש" המלוה, שנוכל לומר, "עבד לזה ל"איש" מלוה". או שנוכל לומר: שלגוף דומם כזה המכונה "אישיות משפטית" חל עליו דין רבית.

ועל מה שחידשנו לעיל, מכיון, שהמלוה כספו לבנקים או לחברות ואגודות, "בערבון מוגבל" אינו בטוח מהפסדים והזיקות, כי אין ממי לתבוע, וכמבואר למעלה, ממילא אין כאן שאלה של רבית, דומני, לענ"ד שיש על זה ראייה חזקה וכמעט מפורשת.

למדנו (במס' גטין ל, א): "תנו רבנן המלוה מעות את הכהן ואת הלוי להיות מפריש עליהן מחלקן, וכי ופוסק עמהן כשער הזול ואין בהן משום רבית". והגמרא שם מבארת, "ואין בו משום רבית, מאי טעמא? כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה, כי אית ליה נמי אין בו משום רבית". וחלוקין הם רבותינו הראשונים בפירוש הגמרא ההיא: רש"י מפרש שה"אין בו משום רבית" זה המשך לפיסקא, "ופוסק עמהן כשער הזול", כלומר, אע"פ שלא יצא השער, שבכל מקום זה אסור משום רבית, כי הוא מוזיל לו בגלל הקדמת המעות, אבל כאן התיירו, ולפ"ז, המדובר כאן הוא ברבית דרבנן, שכל הדין שאין פוסקין עד שיצא השער, הוא מדרבנן, אבל הרשב"א ויתר רבותינו הראשונים מבארים אחרת. וז"ל הרשב"א: "נ"ל דתרתיה קאמר, פוסק עמו, כלומר סתמו כפוסק עמו... ואין בו משום רבית ואפילו פוסק עמו שיתן לו סאה בדינר ואע"פ ששוה הישן עכשיו יותר וכן החדש בשעת גביה... ורש"י ז"ל נראה שפירש דחדא קאמר, פוסק כשער הזול ובפיסקא זה אין בו משום רבית, ואינו מחזור בעיני. עכ"ל הרשב"א. ולפי הרשב"א הרי זו רבית קצוצה, והגמרא מסברת הטעם, "כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה, כי אית ליה נמי אין בו משום רבית", פירוש הדבר, מכיון דכי לית ליה, היינו תבואה ופירות, לא יהיב ליה, שהמלוה אינו יכול לגבות את חובו רק מחלק התרומה והמעשר של התבואה והפירות, כי אית ליה נמי אין בו משום רבית, כי אין זו הלוואה, מאחרי, שגם המלוה עלול להפסיד קרנו, ומותר משום רבית. וכך מסביר הרמב"ן שם: "כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה, פירוש כשנשתדפו שדותיו ומפסיד הכל לא משלם ליה, לא קרן ולא רבית, הילכך זבינא הוה ושרי, ולא דמי למשכן לו בית ומשכן לו שדה, שאע"פ שאם נשתדפו, אין לו רבית הקרן קיימת לו, הילכך, כשהוא

עושה פירות, אפשר שהיא רבית קצוצה, עכ"ל הרמב"ן. למדין אנו מדברי רבותינו הראשונים: הרשב"א והרמב"ן, שבמקרה, שהמלוה יכול להפסיד גם הקרן, אין בו משום רבית, ולפ"ז, הרי גם מי שמלוה כספו לבנק או לחברות ואגודות, בערבון מוגבל, הרי דכי לית להו לא יהיב, כי אין כבר ממי לתבוע, כי אין אחריות אישית, שעליו מוטלת החובה לשלם ההלוואה, כי אית להו נמי אין בו משום רבית. אמנם כן, הפני יהושע מסביר שיטת רש"י ומקשה על הרשב"א, וז"ל: „ולענ"ד נראה ליישב שיטת רש"י ז"ל, דלפסוק פחות משער הזול ודאי אסור, דהכא המלוה מעות קתני, דהיינו הלואה גמורה, וא"כ אם פוסק בשעת הלואה שיפרע לו בפירות בפחות משער הזול הו"ל רבית קצוצה ולא מהני ה"ט דקיהיב בגמרא, כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה כר, שזה הטעם לא מצינו אלא לענין אבק רבית כגון במילתא דוביני שהוא דרך מקח וממכר שאסרו חכמים בכל דבר שהוא קרוב לשכר ורחוק להפסד, וכן סאה בסאה דאפילו דרך הלואה אינו אלא אבק רבית משום קרוב לשכר, וא"כ כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה נמצא שהוא קרוב להפסד כמו לשכר ומש"ה שרי... משא"כ לענין רבית קצוצה, לאו בקרוב לשכר תליא מילתא... א"כ סובר רש"י ז"ל דהוי רבית קצוצה לפסוק בפחות משער הזול... אבל סברת התוס' והרשב"א ז"ל דאע"ג דדבר שלא בא לעולם הוא, מ"מ כיון דעשו את שאינו זוכה כזוכה הדר הו"ל דרך מקח וממכר וכיון דכי לית ליה לא יהיב ליה שרי לכתחלה אפילו פחות מהשער, עכ"ל הפני יהושע. מדברי הפנ"י אנו רואים, שברבית קצוצה אין היתר לזה שהמלוה יסבול לפעמים הפסד מכספו, וכל מה שהגמרא אומרת, זה רק לגבי רבית דרבנן, ולפ"ז נפל כל היסוד שלי, מאחרי שהאחוזים שהבנק, החברות והאגודות, בערבון מוגבל" נותנים זה רבית קצוצה, ואין להתיר רבית קצוצה מהטעם: כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה כי אית ליה נמי אין בו משום רבית, אולם: עפר אני תחת רגלי הפנ"י, ולא זכיתי להבין דבריו, כונת הגמרא, כיון דכי לית לא יהיב ליה, ממילא מוכח שזו לא הלואה, כי הלואה נקראת, שהחובה לשלם ההלוואה, מוטלת על האדם הלוח, והנכסים המשועבדים למלוה הם רק בתור ערבות, אבל, אם אין החובה על הגברא הלוח לשלם החוב, הרי ממילא אין זו הלואה, וממילא אין בו משום רבית. בכל אופן: גם לדברי הפנ"י, הרי שיטת הרשב"א והתוס' והרמב"ן, שבמקרה שאם אין לו לא משלם, אין זו הלואה, הרי בבנקים ובחברות ואגודות, בערבון מוגבל, שכאמור, שכספי המפקידים עלולים להיות אבודים, שהחייבים לשלם הם אך ורק הבנקים והחברות והאגודות, ואין לגבות חובותיהם ממקום אחר, אין זו הלואה ואין בו משום רבית. אינני מן הרבנים היושבים על מדין לפסוק דיני איסור והיתר, ואינני מוסמך לזה, ובפרט בענינים חמורים

כאיסור רבית, ברצוני רק להעיר ולעורר: שההתפתחות הכלכלית המודרנית והמדעית פתחה גם פתח למנוע — בהרבה מקרים — איסורים חמורים, לעזור ולסייע ליהודים שומרי תורה ומצות לחיות חיי תורה בכל שטחי החיים, ולא להכשל ח"ו באיסורי תורה.

ואם תה"ח המובהקים, גדולי הרבנים וההוראה יסכימו להנחות הנ"ל, הרי שכל אלו המפקידים כספיהם בבנקים או בחברות ובאגודות, הבנויים ומיוסדים על יסוד „בערבון מוגבל" ומקבלים אחזים, אינם זקוקים להתנות שזה ע"פ היתר עיסקא, שהרי עצם חברה ואגודה „בערבון מוגבל" בנוי על עיסקא, שגם המלח, היינו הבנק, החברה והאגודה, מקבל אחריות על הפסדים, וגם אין כאן „איש", „המלוה" שיחול עליו איסור רבית. ואם ישאל השואל: ומה מפסידים אנו כשכן אנו מתנים, בכל הלואה ועסק עם הבנקים, החברות והאגודות, שזה ע"פ היתר עיסקא, ומה מרויחים בזה שאנו אומרים, שלא זקוקים להיתר עיסקא. למי זה כואב: אם כן מתנים התנאי של היתר עיסקא. התשובה לשאלת חם זו, היא: נכון הדבר, שרוב רובן של הבנקים היהודיים בארצנו הקדושה מיוסדים על התנאי של היתר עיסקא, אבל מה אנו עושים עם הבנקים של נכרים, כמו „ברקליס בנק" או „בנק אוטומאן", אשר חלק גדול מהמניות נמצאות בידי יהודים, כלומר, שנמצאים יהודים בעלי המניות בבנקים אלה, ושם הלא אין היתר עיסקא, ודכירנא, שמלפני ארבעים שנה, פנה מורי חותני הגאון ר' מרדכי לייב רובין זצ"ל, ראב"ד של העדה החרדית בעיה"ק ירושלם ת"ו, למנהל הבנק האוטומני אז, בשאלה, האם יש יהודים בין בעלי המניות, ותשובת המנהל היתה: ודאי, ובאופן אישי הוא — המנהל — מכיר הרבה יהודים בעלי המניות של הבנק, ואם נאמר: שדין של בעלי המניות הוא דין של שותפין, והם „בעלי הממון", יוצא מזה, שכל אלו המנהלים עסקיהם עם בנקים הללו, נכשלים באיסור רבית, שהרי אין שם היתר עיסקא, ויהודים שומרי תורה ומצות, ומנהלי מוסדות תורה וחסד המדקדקים בקפדנות ובהידורים על דיני חוקי התורה מנהלים מו"מ עם בנקים נכרים, ואדרבה, ישנם „מהדרים", שהידורם הוא, דוקא עם בנקים נכרים, שחושבים שבנקים נכרים הם בגדר „בשר חלק" בלי שום שאלה, של היתרים, ואינם מעלים על דעתם כלל וכלל, שבבנקים נכרים השאלה היא יותר חמורה ויותר מסובכת, שהרי בין בעלי המניות נמצאים יהודים, והכסף שלהם חם בעלי הממון, ושפיר מרויחים אנו, אם ההלכה היא, שהבנקים, החברות והאגודות „בערבון מוגבל" הם הם המלוים, ולא בעלי המניות, ואין על הבנקים דין של רבית. ואותה השאלה יש בלויים, יהודי שאיננו סוחר, והוא זקוק להלוואה, לא בעד מסחר ועסק, אלא להשיא בתו או להחליף דירה, ונמצאים הרבה יהודים מסוג זה, המפקקים בהלוואות כאלה, שאינן בשביל עסק ומסחר, על ההיתר הזה.

„היתר עיסקא“, כי הרי אין כאן שום עסק, ומתלבטים בשאלה זו, אולם אם ההלכה היא כדברנו, שמכיון שאין „איש“ ה„מלוה“ ממילא אין על הלוה דין של איסור רבית, אפילו אם ה„לוה“ הוא כן „איש“, ויש לו אחריות אישית על ההלוואה. הרי יש דרך להתיר ללות מהבנקים ולשלם אחוּוּים.

חידושנו זה, שבמקום שאין על המלוה דין רבית, גם אין הלוה מצווה על רבית, יש לי ראיה על זה. התוס' (במס' בבא מציעא, ע, א, ד"ה מעות של יתומים) אומרים: „ה"מ למיפרך, תיפוק ליה משום לוח, דקעבר בלא תשיך, אלא דעדיפא פריך, א"נ קסבר דלא מחייב לוח משום לא תשיך אלא כשגם המלוה מוזהר“. הרי ברור, לתירוץ השני של התוס' דבאופן, שהמלוה אינו מוזהר על איסור רבית, גם הלוה אינו מוזהר, והמהר"ם שיף שם בעמוד ב', כותב: „והר"ן מאריך במומר לעכ"ם שמותר להלותו ברבית... אף שהוא מצווה שלא ליתן, ונמצא הישראל עובר לפני עור, אין הלוה מצווה אלא א"כ המלוה עובר, ע"ש. וכ"כ התוס' לעיל ע"א בד"ה מעות של יתומים“, עכ"ל המהר"ם שיף. וכן הט"ז (ביר"ד סימן ק"ס, ס"ק ג') מביא בשם סה"ת: „דאף הוא אינו עושה איסור בלקיחת הרבית, דהא דישראל נאסר בנתינת הרבית הוא מדכתיב ולאחריך לא תשיך, פירושו אתה הלוה לא תעשה איסור שאחריך ישוך אותך, והמומר שאין המלוה מוזהר עליו ליקח ממנו, ממילא גם הוא אינו מוזהר מלתת רבית“, עכ"ל הט"ז. והגאון ר"ש איגר בגליון מהרש"א שם כותב: „עיין ט"ז ובתנ"ס פ' א"נ ריש דף ע' נסתפקו אם הלוה עובר על לא תשיך היכא שרשאי המלוה ליקח, ומ"מ בעבודה זרה כו, ב, כתבו בפשיטות דמותר להלות למומר“. (אגב, לא זכיתי להבין דברי בעל המנחת חנוך, מצוה תקע"ב, שם הוא כותב: „והללוה מן קטן שיש לו מעות שלו, ונותן לו רבית בודאי ג"כ עובר“. וזה נגד התוס', הר"ן וסה"ת, המהר"ם שיף ובט"ז).

וכאמור: שבכחה של התפתחות החיים הכלכליים המדעית והמודרנית, לאפשר ולשפר סדור עניני המסחר והכלכלה ברוח תורתנו הקדושה.